

ՆԵՐՈՒ ՄԻՆԱՍՅԱՆ

**ԹՈՒՐԵՒԱՅԻ ԶԱՂԱԶԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԱՍԻԱՅԻ
ԹՅՈՒՐՔԱԼԵԶՈՒ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ «ԱՐԴԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ»
ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ (2002-
2007 թթ.). ՆՈՐ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐ**

2002 թ. նոյեմբերին Թուրքիայում տեղի ունեցած խորհրդարանական ընտրություններում հաղթանակ տարավ «Արդարություն և զարգացում կուսակցությունը» /այսուհետև ԱԶԿ/ և կազմեց միակուսակցական կառավարություն: ԱԶԿ-ն /Adalet ve Kalkınma Partisi/ ստեղծվել է 2001 թ. օգոստոսի 14-ին Անկարայում: Առաջնորդն է ներկայիս վարչապետ Ռեջեփ Թայիփ Էրդողանը: ԱԶԿ-ն իսլամական կուսակցություն է և ստեղծվել է Ազգային տեսակետի /Milli Görüş/ տրոհումից: ԱԶԿ-ն Թուրքիայում շարունակեց քաղաքական իսլամի ամրապնդումը՝ իր գաղափարախոսության հիմքում դնելով կոնսերվատիվ ժողովրդավարության գաղափարը:

Կուսակցությունն անցնելով իշխանության գլուխ վերանայեց Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունը, մասնավորապես Կենտրոնական Ասիայում: ԱԶԿ-ի ղեկավարությունը գտնում էր, որ Թուրքիան պետք է իր քաղաքականությունն ակտիվացնի տարածաշրջանում, որի մասն էլ կազմում է նաև Կենտրոնական Ասիան: Այսպես՝ 2002 թ. Թուրքիան սկսեց իրականացնել իր արտաքին քաղաքականությունը՝ հիմնվելով նոր տեսակետների վրա, ըստ որոնց Թուրքիան փորձում էր ազդեցության հասնել Բալկաններում, Կովկասում, Կենտրոնական Ասիայում, Կասպիցի ավազանում, Միջերկրական և Սևծովյան երկրների տարածաշրջանում: ԱԶԿ-ն առաջնորդվելով իսլամական գաղափարներով՝ փորձեց ակտիվացնել իր քաղաքականությունը Մերձավոր Արևելքում և Եվրասիայում¹:

Մյուս կողմից ԱԶԿ-ն ակտիվորեն համագործակցում էր միջազգային կառույցների հետ, մասնավորապես ՆԱՏՕ-ի շրջանակներում: Նշենք, որ Թուրքիան ձգտում է տարածաշրջանում

¹ Öniş Z. & Yılmaz S., Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey During the AKP Era, Turkish Studies, v.10, № 1, March 2009, pp. 9-10.

ակտիվացնել ՆԱՏՕ-ի գործունեությունը և ընդլայնել այն: ԱԶԿ-ն շարունակեց համագործակցությունը ԱՄՆ-ի հետ՝ փորձելով կարևորել իր նշանակությունն Արևմուտքի համար: Մեծ ուշադրություն դարձվեց Կիպրոսի խնդրին:

1997 թ. Եվրոպական միությունը մերժեց Թուրքիայի անդամակցության հայտը, որից հետո Թուրքիայում դարձյալ ակտիվացան Արևելյան քաղաքականության գաղափարները: Սա ենթադրում էր համագործակցել Ռուսաստանի, Չինաստանի, Իրանի, Կովկասի և Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ: Պետք է նշենք, որ այս երկրները այդ համագործակցությամբ այնքան էլ շահագրգռված չէին: Սա եվրասիականության քաղաքականությունն էր, որը տարածում էր գտել 1990-ական թթ. առաջին կեսին, և ԱԶԿ-ն այն նույնպես օգտագործում էր²: Ավելին՝ դարձյալ եվրասիականության գաղափարները օգտագործելով Թուրքիան փորձում էր տարածաշրջանում ընդգծել իր դերը և հասնել ազդեցության: Սակայն 1999 թ. ԵՄ-ի կողմից ընդունված Հելսինկի որոշումից հետո՝ Թուրքիան իր արտաքին քաղաքական կարևոր խնդիրներից մեկը դարձրեց ԵՄ-ին Թուրքիայի լիրավ անդամակցության հարցը³:

Այսպիսով ԱԶԿ-ն տարածաշրջանում սկսեց վարել ակտիվ արտաքին քաղաքականություն, սակայն նա Թուրքիայի համար առաջին կարևոր արտաքին քաղաքական խնդիրը դարձրեց անդամակցությունն Եվրոպական միությանն⁴: Մյուս կողմից ԱԶԿ-ն որդեգրելով տարածաշրջանում ակտիվ քաղաքական կուրս, ինչպես 1990-ական թթ. սկզբներին, փորձեց Կենտրոնական Ասիայի թյուրքալեզու երկրներում հաստատել իր ազդեցությունը:

Թուրքիայի արտաքին քաղաքական այս կողմնորոշումները հաշվի էր առնվել «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության նախընտրական ծրագրում, որտեղ նշվում էր. «Չնայած Կենտրոնական Ասիայի թյուրքական հանրապետությունների հետ մեր ունեցած պատմական, էթնիկական, մշակութային, լեզվական և կրոնական ընդհանրություններին, համագործակցությունն այդ

² Efgil E., Turkish AK Party's Central Asian and Caucasus Politics: Critiques and Suggestions, *Caucasian Review of International Affairs*, v. 2, № 3, Summer, 2008, p. 169.

³ Giannotta V., Is Turkey Turning its Face From the West, SGIR 7th Pan-European Conference "Politics in Hard Times", Stockholm, Sweden, 9-11 September 2010, p. 11.

⁴ Davutoğlu A., Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007, *Insight Turkey*, c. 10, s. 1, 2008, s. 92.

երկրների հետ մեր սպասումները չի արդարացնում, ուստի ԱԶԿ-ն պետք է այս ուղղությամբ կատարի լուրջ աշխատանքներ՝ շեշտը դնելով թյուրքական հանրապետությունների հետ բազմակողմանի համագործակցության ամրապնդմանը»⁵:

Այս ծրագրային դրույթները հետագայում ներառվեցին ԱԶԿ-ի կառավարության ծրագրում, որն էլ նույնների վերջին ներկայացվեց թյուրքական խորհրդարան՝ նշելով Թուրքիայի և կենտրոնասիական երկրների միջև հարաբերությունների բարելավման և տարածաշրջանը սերտ համագործակցության գոտու վերածելու մասին⁶: Այսպիսով կարող ենք նշել, որ ԱԶԿ-ն կենտրոնասիական թյուրքալեզու երկրների հետ հարաբերությունները զարգացնելով՝ դարձյալ շեշտը դրեց կրոնական, մշակութային, լեզվական և էթնիկական ընդհանրությունների վրա:

Մյուս կողմից ԱԶԿ-ն տարածաշրջանի երկրների հետ համագործակցությունը զարգացնել նպատակով՝ ստորագրեց բազմաթիվ համաձայնագրեր, որոնք վերաբերում էին տնտեսության, էներգետիկայի, քաղաքականության, մշակույթի և այլ բնագավառներին: ԱԶԿ-ն Թուրքիային ներկայացնում էր տարածաշրջանում որպես ժողովրդավարության և ազատ շուկայական տնտեսության օրինակ: Այս երկու գաղափարները 1990-ական թթ. սկզբներին ներառված էին «թյուրքական մոդելի» հայեցակարգում, որը ակտիվորեն քարոզվում էր կենտրոնասիական երկրներում⁷: Այս գաղափարները դարձյալ առաջ քաշելով՝ ԱԶԿ-ն նպատակ ուներ կենտրոնասիական թյուրքալեզու երկրներում բարձրացնել Թուրքիայի հեղինակությունը և նպաստել նրա դիրքերի ամրապնդմանը:

Այս շրջանում ԱԶԿ-ն տարածաշրջանի երկրներին ցույց տվեց տնտեսական և տեխնիկական բնույթի օգնություն՝ նախևառաջ փորձելով ընդլայնել առևտրատնտեսական համագործակցությունը կենտրոնասիական երկրների հետ, որը 1990-ական թթ. վերջերին բավականին թուլացել էր: Դա կապված էր 1998-2001 թթ. Ռուսաստանում և Հարավ-արևելյան Ասիայի երկրներում տեղի

⁵ Adalet ve Kalkınma Partisi Programı, <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum>

⁶ Başbakan Abdullah Gül Tarafından TBMM'ne sunulan 58^{inci} Hükümet Programı, Ankara, 23 Kasım 2002, s. 27.

⁷ Bal I., The Turkish Model and the Turkic Republics.-Perseption, Journal of International Affairs, September-November, v. 3, № 3, 1998, <http://sam.gov.tr/perceptions/Volum3/September-November1998/bal.pdf>

ունեցած տնտեսական ճգնաժամով, որը տարածվեց նաև Թուրքիայում: Այս շրջանը բնութագրվեց Թուրքիայի և թյուրքալեզու հանրապետությունների միջև առևտրատնտեսական համագործակցության նվազմամբ⁸: Կրթություն ստանալու նպատակով շարունակում էին Թուրքիա գալ երիտասարդներ կենտրոնասիական երկրներից: Թուրքիան մեծ ուշադրություն դարձրեց նաև ռազմական համագործակցության և ռազմական կրթության զարգացմանը⁹:

ԱԶԿ-ն մեծ տեղ հատկացրեց Կասպից ծովի ավազանին, հատկապես Ղազախստանին և Թուրքմենստանին, որոնք հարուստ էին նավթի և գազի պաշարներով: Թուրքիայում կարևորում էին ոչ միայն էներգետիկ պաշարների խնդիրը, այլև դրանց տեղափոխման հարցը, որը Թուրքիայի քաղաքականության մասն էր կազմում դեռևս 1990-ական թթ. սկզբներից¹⁰: Թուրքիայի աշխարհաքաղաքական շահերը պաշտպանելով՝ ԱԶԿ-ն դարձյալ շեշտը դնում էր Թուրքիայի միջանցիկ դերի վրա՝ այսինքն ձևավորում էր Արևելք-Արևմուտք, Հյուսիս-Հարավ էներգետիկ միջանցքը, որի նպատակն էր դարձյալ բարձրացնել Թուրքիայի աշխարհաքաղաքական կարևորությունը: Այս ծրագիրը ենթադրում էր, որ Արևմուտք հասնող նավթի և գազի խողովակաշարերը պետք է անցնեն Թուրքիայի տարածքով: Հենց այս տեսանկյունից էլ ԱԶԿ-ն մեծապես աջակցեց Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթատարի¹¹, Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրում բնական գազի

⁸ Can N., Ormon Uulu I., Büyük Güçlerin Kiskacında Türkiye-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Siyasi ve İktisadi İlişkileri (Kırgızistan Örneği), Journal of Azerbaijani Studies, s. 16, <http://ias-khazar.org/wp-content/uploads/2010/06/2.pdf>

⁹ Efeğil E., AK Parti hükümeti'nin Orta Asya Politikalarına Eleştirel Bir Bakış, İSSA II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi 22. Ekim. 2008, Bışkek/Kırgızistan, Kocaelli, 2009, s. 358.

¹⁰ Winrow M. W., Turkey's Relations With The Transcaucasus and The Central Asian Republics, Perseption-Journal of International Affairs, v. 1, March-May, 1996, p. 140.

¹¹ Բաքու-Ջեյհանի շուրջ երկարատև բանակցությունները, կարելի է ասել, դրական հանգուցալուծման հասան 2002 թ. օգոստոսի 1-ին, երբ նախագծով շահագրգռված կողմերը կնքեցին նոր ընկերության ստեղծման մասին պայմանագիրը: Այդ օրը Լոնդոնում ստեղծվեց Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան ընկերություն /BTC co./ կոչվող վերագալյան մի կառույց, որն էլ պետք է կառուցեր և շահագործեր նավթամուղը: Նոր ընկերության հիմնական փայլատերը անգլո-ամերիկյան Բրիթիշ Փեթրոլիում /British Petroleum/ ընկերությունն էր՝ 30,1 % բաժնեմասով: Alexander's Gas And Oil Connections, Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline Company Founded, August 30, 2002, http://www.gasandoil.com/news/central_asia/06e64ce97241a092b52d5a35d6be6a60

խողովակաշարի և Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղու
շինարարությանը:

Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղը իրականություն դարձնելու նպատակով Թուրքիան համաձայնագիր կնքեց Ղազախստանի հետ¹², իսկ Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրում գազատարի համար՝ Թուրքմենստանի հետ¹³: Նշենք, որ այս համաձայնագրերը վերաբերում էին նաև կրթության, գիտության, երիտասարդության, սպորտի, ընտանիքի և մյուս բնագավառներին¹⁴:

Ըստ Թուրքիայի արտաքին գործերի նախարարության տվյալների ԱԶԿ-ն Կենտրոնական Ասիայի թյուրքալեզու երկրների նկատմամբ իրականացրած իր արտաքին քաղաքականության մեջ առանձնացնում էր հետևյալ սկզբունքները. Առաջին՝ էներգետիկ, տնտեսական, առևտրային, մշակութային, քաղաքական և սոցիալական բնագավառներում համագործակցության զարգացումը: Երկրորդ՝ էներգետիկ խողովակաշարերի խնդիրը: Երրորդ՝ աջակցել Կենտրոնասիական երկրներում ժողովրդավարության զարգացմանը: Չորրորդ՝ նպաստել այլ երկրների հետ հարաբերությունների զարգացմանը և նրանց ինտեգրմանը միջազգային համակարգին¹⁵:

ԱԶԿ-ի կառավարման ժամանակաշրջանում շարունակվում էին կազմակերպվել թյուրքալեզու երկրների գազաթնաժողովներ, որտեղ թուրք պաշտոնյաները իրենց ելույթներում անընդհատ նշում էին Կենտրոնասիական թյուրքալեզու երկրների հետ համագործակցության ամրապնդման և ընդլայնման մասին: Այսպես՝ Թուրքիայի վարչապետ Էրդողանը ելույթ ունենալով Թյուրքալեզու երկրների և համայնքների 11-րդ գազաթնաժողովում հատուկ նշեց թյուրքալեզու երկրների հետ համագործակցության զարգացման մասին¹⁶: Նա առաջարկեց ձևավորել միասնական հեռուստատեսային համակարգ, Թյուրքական աշխարհի գիտությունների միասնական ակադեմիա, թանգարան և

¹² Babali T., Implications of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Main Oil Pipeline Project, Perceptions, Journal of International Affairs, Winter 2005, pp. 48-49.

¹³ Նույն տեղում, էջ 50-52:

¹⁴ "Zaman", 07.12.2007.

¹⁵ Turkey's Dış İşleri Bakanlığı, Synopsis of the Turkish Foreign Policy, <http://www.mfa.gov.tr/synopsis-of-the-turkish-foreign-policy.en.mfa>

¹⁶ Թյուրքալեզու երկրների և համայնքների 11-րդ գազաթնաժողովը տեղի ունեցավ Ադրբեջանի մայրաքաղաք Բաքվում, որտեղ Էրդողանը մյուս թյուրքալեզու երկրներին որպես օրինակ ներկայացրեց Թուրքիայի և Ադրբեջանի հարաբերությունները: Sbn "Zaman", 17.11.2007.

ստեղծել թյուրքական միասնական մշակույթ, լեզու, պատմություն, գրականություն¹⁷: Այսինքն թուրքիան շարունակում էր քարոզել թուրք միասնության գաղափարը, եթե դա հնարավոր չէր քաղաքական առումով, ապա դա ձևավորել մշակութային առումով:

Այս տեսանկյունից կարևորվեց թյուրքալեզու երկրների հետ միասնական լատինատառ այբուբենի ընդունման հարցը¹⁸, որը թուրքիայի ղեկավար շրջանների կողմից առաջ էր քաշվել դեռևս 1990-ական թթ. սկզբներից: Սկսեցին իրականացնել տարբեր տեսակի միջոցառումներ՝ հրավիրվեցին գիտական նստաշրջաններ, խորհրդակցություններ, հրատարակվեցին հոդվածներ, գրքեր և այլն: Չնայած իրականացրած միջոցառումներին Կենտրոնական Ասիայի որոշ պետություններ /Ուզբեկստան, թուրքմենստան/ իրենց երկրներում ընդունեցին սեփական լատինատառ այբուբենները, որոնք թուրքականի հետ համեմատած, ունեին որոշ առանձնահատկություններ:

Թուրք պաշտոնյաները տարածաշրջան կատարում էին բազմաթիվ այցելություններ, աջակցում էին տարբեր ծրագրերի իրականացմանը՝ հատկապես անվտանգության բնագավառում: Թուրքիան մեծ ուշադրություն դարձրեց առևտրի և տնտեսության բնագավառներում համագործակցությանը: 1990-ական թթ. երկրորդ կեսի հետ համեմատած՝ 2002 թ. ակտիվացան թուրքիայի և Կենտրոնասիական երկրների միջև առևտրի ծավալները, որը բավականին աճ արձանագրեց¹⁹: Ընդհանրապես առևտրատնտեսական հարաբերությունները թուրքիայի և Կենտրոնասիական երկրների միջև աճ արձանագրեցին ԱԶԿ-ի կառավարման տարիներին: Տարածաշրջանում նաև ակտիվացան թուրքական ընկերությունները՝ հիմնականում շինարարական, որոնք Կենտրոնասիական երկրներում իրականացրեցին բազմաթիվ ծրագրեր²⁰:

ԱԶԿ-ն Կենտրոնասիական երկրների հետ առևտրատնտեսական հարաբերությունները զարգացնելու համար մեծ ուշադրություն

¹⁷ Başbakan Erdoğan'ın 17 Kasım 2007 tarihinde 11. Türk Devletleri ve Topluları Kurultay'ın da yaptığı konuşmanın tam metni için bakınız <http://www.akparti.org.tr>

¹⁸ "Zaman", 09.12.2007.

¹⁹ Trade Statistics, Undersecretariat for Foreign Trade of Turkey, 2006, Ankara and Country Reports of Turkish Foreign Economic Relations Board (DEİK) Istanbul, www.dtm.gov.tr/ead/ulkegos/ulkegos.htm and [deik.org](http://www.deik.org)

²⁰ Kemal K., Turkey. Silk Road Studies,

<http://www.silkroadstudies.org/new/docs/publications/GCA/GCAPUB-13.pdf>

հատկացրեց միջազգային կազմակերպություններին, մասնավորապես Տնտեսական համագործակցության կազմակերպությանը²¹:

Այսպիսով, կարող ենք ասել, որ «Արդարություն և զարգացում» կուսակցությունը Թուրքիայում անցնելով իշխանության գլուխ մշակեց և փորձեց իրականացնել նոր արտաքին քաղաքական կուրս: ԱԶԿ-ն հիմնականում ուշադրությունը դարձրեց ԵՄ-ին Թուրքիայի անդամակցությանը: Սակայն կուսակցությունը կարևորեց նաև Կենտրոնական Ասիայի տարածաշրջանը: Դրա մասին է վկայում այն, որ կուսակցության նախընտրական ծրագրում, ապա նաև կառավարության ծրագրում ներառվել էր կենտրոնասիական երկրների հետ համագործակցության զարգացման դրույթը: Այսինքն՝ ԱԶԿ-ն փորձում էր ազդեցության հասնել տարածաշրջանում և այդ նպատակով նա դարձյալ հիմնական շեշտը դրեց Թուրքիայի և թյուրքալեզու երկրների միջև առկա ընդհանրությունների վրա: ԱԶԿ-ի անդամ պաշտոնյաների այցելությունները կենտրոնասիական տարածաշրջան, տարբեր մակարդակների հանդիպումներն ու զազաթնաժողովները փաստում են այն մասին, որ Թուրքիայի կառավարող շրջանները շարունակում են իրականացնել թյուրքական միասնության քաղաքականությունը: Մյուս կողմից ԱԶԿ-ն կենտրոնասիական երկրների հետ ակտիվացրեց տարբեր բնագավառներում համագործակցությունը և հասավ որոշ հաջողությունների: Մասնավորապես սա վերաբերվում է առևտրատնտեսական հարաբերություններին: Այսպիսով կարող ենք նշել, որ ԱԶԿ-ն կարևորեց կենտրոնասիական տարածաշրջանը և այս երկրների հետ համագործակցությունը դարձրեց Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության մի մասը:

NELLY MINASYAN

TURKISH POLICY IN CENTRAL ASIAN TURKIC REPUBLICS DURING THE FIRST YEARS OF JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY RULE (2002- 2007): NEW TRENDS

In November 2002, Justice and Development Party /JDP/ won the parliamentary elections in Turkey and formed one-party Government. JDP was an

²¹ Adalet ve Kalkınman Partisi Programı, http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum_

Islamic party and continued consolidation of political Islam in Turkey. Coming into power the party reformed foreign policy of Turkey especially in Central Asia. In its election campaign, and governmental program too, JDP involved the principle of development of cooperation with Turkic republics, thus JDP was trying to attain influence in the region.

We can state that, JDP put the main emphasis on existing historical, religious, linguistic, ethnic, cultural similarities between Turkey and Turkic Republics. Visits of JDP member officials to the Central Asian region, their meetings on different levels and conferences, show that Turkey continues implementing the policy of Turkic unity. Especially, this is accentuated during the Turkic republic summits. Then again, JDP activated cooperation with Central Asian republics in various spheres and achieved certain success here.

Thus, we can say that JDP attached importance to the region of Central Asia and made the issues of cooperation with these countries the part of Turkish foreign policy.